

244

S-42

Printed in Turkey

482-262

ԵՐԵՒԱ

ՏԵՏՐԵԿ ԿԻՍԵՐՍԵՆՅ

ՏՆՕՐԻՆԷ ԵՒ ՅՕՐԻՆԷ

ՅՈՎՀ. ՊՐՈՒ. Տ. ԿԵՐԵՊԵՏԵՆՆ

ՏԵՐՈՅԵՆՅ

ՀԵՏՈՐ Է

ԵՐ
ՔԵ

Ի ՏՊԵՐԵՆԻ ՏԵՐՈՅԵՆՅ

Ի ԳԵՊԻՃԻ ԽԸՆՆ

ԿՈՍՏԵՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՅ

1857

ԹԻԻ 1

1857

1 ՅՈՒՆ.

Յ Լ Ո Ւ Լ Յ Ն Ի Ն

Քոհալ պարբերականը երբ մէկ ու կէս տարուան եղաւ՝ անունը եւ լեզուն հայերէնի փոխելովնոր կեանք մը վարել սկսաւ, եւ այսնոր կենացը առաջին թիւն է այս ներկայ թիւս : Ինչպէս որ տաճկերէն հրատարակութեանը առաջին թուոյն յառաջարանութեանը մէջ ըսած էինք՝ տաճկերէն լեզուն առաւելագոյն օգուտ կը յուսայինք . որովհետեւ Օսմանեան մեծադոր տէրութեան երկիրը բնակող ազգերնուս բնիկ լեզուի պէս եղած է տաճկերէն լեզուն . անանկ որ՝ հայերէն գիտցողները ամէն ալ տաճկերէնի հմուտ են . բայց շատ երկիրներ կան՝ որոց բնակիչքը միայն տաճկերէն գիտեն . հայերէն չեն հասկընար : Այս նկատմամբ խորհեցանք որ տաճկերէն գրելով հայերէն և տաճկերէն հասկըցողներուն մէկէն օգուտ կըլլայ . իսկ հայերէն գրելով միայն հայերէն գիտցողները կը հասկընան : Այլ մենք օգտին առաւելութեանը նայելով տաճկերէն սկսեցինք . եւ մտքերնիս այնպէս շարունակել էր :

Տարիի մը մօտ կայ որ՝ թէ մայրաքաղաքէս եւ թէ դուրսի քաղաքներէն խնդիրներ կը յաճախէին որ հայ-

րենի փոխներ . և ընթուած պատճառներն ալ համարիչ
էին : Ազգային լեզուն մշակութիւնը՝ շատ տեղեկու-
թիւններ ստանալու դուռ կը բանայ , հայերէն խօսիլ
սովորութիւն չեղած երկիրներն ալ ազգային լեզուն մէկ
տէր եւ փափաք մը մտած ըլլալով ամէն տեղ դպրա-
տուները տղայոց հայերէն սովորեցնել կայ և այսպէս
երթայ նէ քիչ տարիէն այն տեղերն ալ ազգային լեզուն
հասարակաց լեզու կըլլայ . եւ մեր այսպէս գրուած մը
տաճկերէն յօրինելովն ազգային լեզուն յառաջադի-
մութիւնը ետ դարնել տալու պատճառ եղածի պէս կըլ-
լանք : Ըստ տեղեր կան , որ թեպէտ տաճկերէն գի-
տեն , բայց տաճկերէն գրուած բան մը չին կըրնար
հասկընար , որով հետեւ ինչպէս ամէն լեզուի՝ նոյնպէս
տաճկերէնին մէջ ալ խօսուած լեզուն ու գրուածը ի-
րարմէ տարբերութիւններ ունին : Արօնական նիւթե-
րու վրայ տաճկերէն լեզուն կատարեալ տեղեկութիւն
չը կըրնար տալ . տաճկական հասարակ լեզուն մէջ սո-
վորական չեղած բառերը եւ բացատրութիւնները արա-
բերէնէն եւ տարօրէնէն մաւրալու հարկ կըլլայ .
որն որ հայազգի կարդացողներուն առաւել գծուարի-
մանալի ե՛ք բան թե հայերէն զուտ դրաբար լեզուով
խօսելիք :

Այս ամէն պատճառներով համոզուելով , մանաւանդ
որ բնապէս մեր ազգային լեզուովք խօսիլը մեզի աւելի
ոիրելի եւ ախորժելի է , յանձնառու եղանք հայերէնի
դարձնել . ինչպէս որ Չոհաբէն ՅԶ թուոյն վերջն ալ
ծանուցիւր : Այս միայն ասով չը շատանալով միտք դը-
րինք որքան հետք է նէ տեղեկութիւնները աւելցնել .
ու ասոր համար այ յօդուածներն որքան հետք ըլլաւ
նէ կարճեցնել : Բարեօրէր լարդի բարեկամաց օժանդա-

կութիւնը մէջ քաջալերեց ըմբիւական եւ երբեմն մշակական տեղեկութիւններ ալ տալ, ամէն մէկ զխառնութեանց մէջ երկուելու եւ մեծ տնուն ստացող հեղինակներէն առնելով, հին պատմութեանց եւ նոր զուարճալի եւ օգտակար գիտերու վրայօք ալ տեղեկութիւններ, եւ բարոյական համառօտ կամ ընդարձակ պատմութիւններ ալ դնելու միտք ունինք, երբեմն մեր ազգին լեզուին կամ հնութեանցը կամ պատմութեանը կամ հին եւ նոր մատենագրութիւններուն կամ թարգմանութիւններուն վրայ խօսքեր ալ պիտի դրնեմք, վերջապէս պիտի ջանամք օգտակարին հետ զուարճալի խառնելով մեր ընթերցողներուն հաճոյական բան մը ընել: Արդ յուսանք որ մենք ալ անոնց կողմանէ քաջալերութիւն կը զընենք:

Տեսարակիս բաժանորդներուն ձեռքը հասնելու կողմէն ալ թերութիւններ կըլլար, բայց մենք ուշ խմացանք, և այն ալ կարգին դրուեցաւ, այնպէս որ՝ բաժնուելը ասկեց ետքը աւելի կարգաւորեալ կերպով կըլլայ, և տպուելէն ետքը բաժանորդները իրենց բաժինն առնելու շատ չեն սպասիր: Բայց սա ալ ըսենք որ՝ երբեմն առ հարկի՝ տեսարակիս ժամանակին չտպուի կըրնայ ըլլալ, ինչպէս որ ըլլայ՝ տարեկան քսան և չորս տեսարակը չբոլորուիր, և ամէն մէկը առաջնոյն նման երեսուն և երկու երես պարունակելով մից ամսուանը չափաւոր մեծութեամբ մէկ հատոր մը գիրք կըլլայ: Ամէն մէկ վեց ամսուան առաջին թուոյն հետ՝ գրքին գուռը տեսարակին հետ տպուած՝ պիտի տրուի:

Վիչ մըն ալ մականուննիս փոխելնուս վրայ խօսինք:

Սեր նախնիքը՝ Վերջան դաւառի Աճան գիւղէն, եկած ըլլալով, այն գիւղին մէջ իրենց մականունը Տե-

բոյնք կըսուէր : Տէրոյնց Տ. Յովէփեան Տ. Գրիգորի որդի Սարգիսը իւր ընտանեօքը Կոստանդնուպօլիս դալով նեղուցի Ստենեա գիւղը բնակեցաւ , և իւր տարուստին համար Լճիւպ բանող բրուտներուն (չէօմլէկճիներուն) համար հող կրելով Չամուռճի Սարգիս անունով ճոնչցուեցաւ . և անոր որդին Վիւրքճի Սերորէ , որ 1815 թուին Պրուսայու առաջնորդ Տ. Պօլոս արքեպիսկոպոսէն քահանայ ձեռնադրուելով Տ. Կարապետ ըսուեցաւ , իւր հօրը արուեստէն մականուն առնելով Չամուռճի օղլու կըսուէր , և ես ալ՝ նոյն Տ. Կարապետին որդին՝ նոյն մականունը ժառանգած գըտնուեցայ : Բայց ասիկայ ցեղական անուն մը չըլլալով հիմայ ետ կը ձգեմ . և բուն մեր ցեղական Տերոյնք մականունը դործ կածեմ ասկեց ետքը հրատարակելու գըրուածներուս մէջ :

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

1857

Աշխարհքիս պարբերական շրջաններէն մէկն ալ լըմընցաւ . 1856 թուականն ալ անցաւ . աշխարհաւեր կիրքերը իրենց խաղին մէկ մասն ալ լըմընցուցին , բայց խաղը ամբողջ չվերջացաւ . Ո՛հճ պատերազմը վերջացաւ . բայց ուրիշ տարածայնութիւններ և պատերազմի ընպառնալիքներ անհետացած չեն : Եսոնց վրայ երկար և տեղն 'ի տեղը խօսիլը՝ քաղաքական լուրեր առող թեր-

Թերուն կը ձգենք. ըստ նոր բան մը կայ, որն որ իր-
բեւ մասնագրական տեղեկութիւն հոս համառօտելը
արտաքոյ կարգի չէ՝ կը կարծեմք :

Իբրեւ աշխարհքիս վերջը հասած ըլլալուն նշան
տեսնուն մերոյ Ս. Եւստորանին մէջ յայտնած հանգա-
մանքներէն շատերը քանի մը ժամանակէ 'ի վեր տեսնը-
վելու վրայ են : « Յարիցէ ազգյազգի վերայ, և Թա-
գաւորութիւն 'ի Թագաւորութեան վերայ : » Եւս գա-
րուս սկիզբէն մինչեւ հիմա գրեթէ շարունակ ըլլալու
վրայ է. նախ Վաղղիացին Վերմանիայի, և աքը Ենգ-
ղիայի, Բրուսիայի, Ռուսի վրայ, Ռուսը Տաճկի վը-
րայ. Յունաց գլուխ գաշելը, Ռուսաց և Պարսից պա-
տերազմը. Ենգղիացիին Չինաց վրայ երթալը, ևւային.
և վերջապէս՝ նոր խաղաղացած Ռուսական պատերազ-
մը, և նորէն ահագին պատերազմի սպառնալիք ցուցը-
նող Պարսից և Ենգղիացւոց աւրուելը, որուն տակէն
ինչ ելելիքը կենցաղագէտները կը գուշակեն : Վիչ ա-
տենի մէջ ասանկ այլ և այլ պատերազմունք շատ տես-
նուած են :

« Եղեցին սրածուծիւնք. » լատնտալտի գէմ ըզ-
գուշութիւններ ըլլալով այս ժանտ հիւանդութիւնը
աշխարհքէս պակսելուն՝ վրայ խնդալու ժամանակ չի-
մնաց, Գօլէ-ա հիւանդութիւնը երեւան ելաւ. անոր
ընկերացաւ գլխատենդը (թիուֆուս). և որպէս թէ ա-
սոնք շատ զոհ չէին կրնար կոր ընել. ծաղիկի հիւան-
դութիւնն ալ վրայ գալով այս տարի բաւական մաքդիկ
աշխարհքէս հասնց. այն ալ՝ ծաղիկ պատրուսելը (ա-
շը) շատցած ժամանակ մը. որ այս հիւանդութեանս
ուժը կտրած կը կարծեմք. որով բժիշկները ուրիշ
կերպ դիտողութիւններ ընելով նոր գրութիւն մը հա-

նեցին . թէ ծաւիլն առաջին պատուաստը կասկածելի է . ութը կամ տասը տարի մը անցնելէն ետքը նորէն պատրուակու է : Ըստ մարդկութեան և ըստ գիտութեան՝ նետելու մտածութիւն չէ ասիկայ . բայց Եսաուածային խորհրդոց կատարմանը պաշտօնեայ եղող ակտերու գէմ բժշկական գիտութիւնը բնաւ խեր չունի :

« Եղեցին սասանութիւնք 'ի տեղիս տեղիս : » Պըրուսայու երկրաշարժը տակաւին չի մոռցուած ինչ սոսկալի աղէտներ եղան նոր լրմընցած տարւոյս մէջ Կրեաէ և Սոդոս : Չինաց երկիրը պատահած սոսկալի երկրաշարժին յուրը լրագիրներու մէջ կարդացինք . Եւրոպայի մէջ տեղ տեղ տնաւեր շարժեր եղան : Ուրիշ տնասկ մը արկած ալ տեղ տեղ պատահած հեղեղներն եղան . Ֆրանսայի Վիոն քաղաքը ջուրը կոխելով ինչ սոսկալի աւեր և ապականութիւն եղաւ . որքան մարդիկ ջուրին մէջ կամ փլածներու տակ կեանքներն վճարեցին . և անոնցմէ որքան աւելի եղան որ բոլոր ունեցածնին՝ ջուրը տարաւ , և իրենք խեղճութեան մէջ ընկղմեցան . այնպէս քաղաքի մը բնակիչներ՝ որ ճարտար ձեռարուեստներու և մանաւանդ մետաքսեայ կերպասներու գործարաններով և վաճառականութեամբ Ֆրանսայի մեծահարուստ քաղաքներուն մէկը սկսեալ էր : Եւս քաղաքիս աղէտքը շատերուն մարդասիրական գութը հրաշացուցին . որ շատ դրամներ խրկեցին այն խեղճերուն օգնելու համար , որոնց մէջ մեր մեծաղօր ինքնակալին բնատուր մարդասիրութիւնը և առատաձեռնութիւնը իրեն մեծ պարծանք բերաւ և շատ օրհնողներ ստացաւ :

Իերմանացի հեղինակ մը Ս . Յովհաննու աւետարանչին Յայտնութեան գրոցը մեկնութիւն մը շինած և

Լատիններէն տպուած էր . անցեալ տարի այս գիրքս Քաղ-
ղիներէնի Թարգմանուեցաւ և Փարիզ տպուեցաւ . ըսել է
որ՝ Հասարակութեան մէջ այս հեղինակին տուած մեկ-
նութիւնները և խորհրդածութիւնները՝ առաւելապէս
տարածուելու ճամբան մտան : Դրադիտացյալսնի է որ
Յայտնութեան մէջ Եւտուած Ս. Յովհաննէս աւետա-
րանչին կը յայտնէ թէ մինչեւ աշխարհիս վերջը քրիս-
տոսական եկեղեցւոյն ինչ բաներ պիտի պատահին հե-
թանոսներէն և հերետիկոսներէն . և այս Եւտուածա-
յին գրքիս մէջ՝ քրիստոնէութեան վերջին հալածիչ ըւ-
լալու Վեռլին վրայ ալ կը խօսի . բայց խօսուածքը մար-
դարէութիւն ըլլալով շատ դժուարին է . և շատ մեկնիչ-
ներ մնծ աշխատանքի մէջ խօթեր է :

Եւ մէն տեղէն աւելի չի հասկըցուելու բանը՝ նոյն
գրքին ԺԳ գլուխին վերջն է . և սրբազան աւետարա-
նիչն ալ այն միտքը հասկընալուն դժուարութիւնը կը
ծանաւցանէ . և որպէս թէ առեղծուածի մը կերպ կը
բերէ . երբ կ'ըսէ . « անտ է իմաստութիւն . որ ունի
միտս՝ համարեցի զթիւ դազանին՝ թիւ եղեալն մար-
դոյ և թիւ անուան նորա է այս , վեց հարիւր վաթ-
սուն և վեց » : Եւ մէն մեկնիչ այս թուով մէկ մէկ ա-
նուն գտած են . և ուրիշներ ալ կրնան գտնուիլ . աւստի
անոնք այս տեղս յիշել պէտք չէ : Վերոյիշեալ Գեր-
մանացի մեկնիչը թէ այս խօսքէս և թէ նոյն գրոց ու-
րիշ խօսքերէն հաշիւներ ընելով կըսէ որ Վեռլին անու-
նը Երօսդադիս պիտի ըլլայ , որուն յունարէն գրերը
գումարելով 666 կըլլայ : Եւ ասիկայ թիւ անուաննու-
րա է : Բայց այս թիւս միայն անունին թիւը պիտի
տեսնուի , և ոչ այն մարտնչի թիւն ալ այս տեղի ուստի ետեւ

և մեկնիչն այս խօսքով՝ «Անուն կենաց տեղագրութիւնը կիմանայ . այսինքն՝ անոր մարդ և կենդանի ըլլալուն որքան քշիչը » Եւ որովհետեւ հաւանելի չէ որ այն ատենը մէկ մարդ մը 666 տարի ապրի , այս համրանքս ամփոսի բերելով . «Անուշիտուն և հինգ տարիուկէս կեանք պիտի ունենայ կըսէ »

Արեւի՛ է որ ասոնք ըլլան . Թէպէտ արօտադիս յունական բառը որ սերացող ըսէլ է՝ մարդու յատուկ անուն գրուելիքը շատ հաւանական չէ . և որբազան մատենագրին խօսքը կը ցուցնէ որ՝ «Անուն բուն յատուկ անունին գրեթէ թուական գորութիւնը գումարելով յիշեալ համրանքը պիտի էլլէ : Եսոնք ինչ որ են նէ . բայց չեմք գիտեր մեկնիչը ինչ հաշուով գտեր է որ «Անու 1855ին պիտի ծնանի : Եյս իմաստուն անձը՝ անցեալ դարուն վերջները և ներկայ դարուն սկիզբն էր . իր ժամանակին դատելու էր որ այդ հաշիւը սխալ եղած պիտի ըլլայ . որովհետեւ «Անուն մեռնելէն անմիջապէս ետքը աշխարհքիս վերջը և դատաստանին և ընդհանրական յարութեան օրը պիտի գայ » Անուն օրը քրիստոնէից դէմ հալածմամբ պիտի անցնի . բայց դատաստանէն առաջ ալ Ս . Եւետարանը բոլոր աշխարհք պիտի քարոզուի . « Քարոզեսցի Եւետարանս արքայութեան ընդամենայն տիեզերս 'ի վկայութիւն ամենայն հեթանոսաց և ապա եկեօցէ կատարած . » կըսէ Տէրն մեր մատթիւ . 14 . և որբաշան առաքեալը յաստուածային յայտնութենէ սոխած՝ կըսէ . « Կուրութիւն փոքր 'ի շատե եղև իսրայելի , մինչև լուսն հեթանոսաց մտցէ . և ապա ամենայն իսրայել կեցցէ » հռոմ . Ժ . 25 . 26 Ըսել է որ՝ բոլոր հեթանոսները աւետարանի քարոզութիւնը լսել և քրիստոնէայ ըլլալէն ետքը բոլոր իսրայէ-

լացէ՛ք ալ քրիստոնեայ պիտի ըլլան : Բայց կը տեսնենք որ տակաւին շատ ազդեր կան աշխարհքիս մէջ , որ քրիստոնէութեան հմտութիւն չունին . Ճաբոնի մէջ տակաւին քրիստոնեայ բարոյիչ չէ՝ վաճառական կամ դ'սպան անգամ չի կրնար մտնել : Եսոնց մէջ քարոզիչ մտնել . և ազդը բոլոր քրիստոնեայ ըլլալ . և բոլոր աշխարհք . և մինչև հիմայ Եփրիկէի և Եսիւյի ցամաք երկիրներուն ներսերը և Եմերիկայի անտառները բնակող վայրենիները քրիստոնեայ ըլլալու շատ տարիներ կուգէ . անկէց ետքն ալ հրեաները քրիստոնէութիւնը պիտի ընդունին : Սակայն մեկնչին հաշուով՝ ասոնք ամէնը և Վ'ուին քրիստոնէից դէժ հանելու դժնդակ չալածումը մէկ տեղ , ասկէց մինչև յիսուն և երեք տարի պիտի ըլլան չըմնան : Եսիւյ մարդկօրէն խորհելով և հաշուելով հուանական չերեւիր : Աւրիչ բան է՝ թէ որ Եստուած այնպէս կամք ընէ , որ մէկ բոսլէի մէջ անակնուելի մեծամեծ փոփոխութիւններ կրնէ . Բայց այն ալ գիտեմք որ գատաստանին ժամանակը , որ ինչպէս ըսինք՝ Վ'ուէն անմիջապէս ետքը ըլլայ : Եստուած չուզեց մարդու իմացընել . և երբ առաքեալները հարցուցին որ Եստուծոյ արքայութիւնը այս օրերս պիտի հասնի՞ , այսինքն՝ բոլոր աշխարհք քրիստոնեայ պիտի ըլլայ , որովհետեւ Վրիստոսի առաջկուց ըսածէն դիտէին այս ըլլալէն անմիջապէս ետքը աշխարհքիս վերջը պիտի հասնի , Վրիստոս տէրն մեր պատասխանեց . « Ոչ է ձեզ գիտել զժամս և զժամանակս զոր հայր եղ յիւրում իշխանութեան » , (Գործք . ա . 67) : Աւստի իմաստուն մեկնիչին յարգը չը նուազեցընելով կըսեմ . իր մեկնութեանը այս հաշիւները մեղի ընդունելու արժանի չին երեւիր :